

”ΤΟ ΒΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΤΕΜΠΩΝ”

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Αρχιτέκτονας – αναστηλωτής

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

Διευθύντρια Αρχαιοτήτων Νομού Λάρισας

Ο ορεινός οικισμός των Αμπελακίων, που ευρίσκεται πλησίον της κοιλάδας των Τεμπών αλλά και η ευρύτερη περιοχή, έγινε γνωστός τον 18^ο αιώνα για τις βιοτεχνίες βαφής βαμβακερών νημάτων, οι οποίες ξεκίνησαν ως οικοτεχνική δραστηριότητα αλλά γρήγορα έλαβαν μεγάλες διαστάσεις, λόγω της μεγάλης αύξησης της ζήτησης στις βιοτεχνίες υφασμάτων της Κεντρικής Ευρώπης. Η παραγωγή και η διάθεση των νημάτων στις αγορές διεξαγόταν από συνεταιρισμούς (συντροφίες), οι οποίες στο τέλος του αιώνα ενώθηκαν στην Κοινή Συντροφιά. Η εξελιγμένη μορφή οργάνωσης της τελευταίας μελετήθηκε από πολλούς ερευνητές, οι οποίοι διέκριναν σε αυτή τα πρώιμα στάδια των συνεταιρισμών της σύγχρονης περιόδου.

Η αιτία που καθιστούσε περιζήτητα στο εξωτερικό τα νήματα της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας -ειδικά τα βαμμένα κόκκινα- ήταν ένα χόρτο με ιδιότητες εξαιρετικής ποιότητας βαφής, το ερυθρόδανο ή ριζάρι που στον Κίσσαβο είναι αυτοφυές αλλά τις εποχές της μεγάλης ζήτησης εισαγόταν, κυρίως από την Μικρά Ασία, από όπου θεωρείται ότι ξεκίνησαν και τα μυστικά της βαφικής τέχνης. Οι συντροφίες παραγωγής και βαφής νημάτων απασχολούσαν σχεδόν στο σύνολό τους τους κατοίκους της περιοχής με πολλά παράλληλα επαγγέλματα να προκύπτουν από την δραστηριότητα αυτή, όπως κτίστες, ξυλουργοί, σιδεράδες, καζαντζήδες, νερουλάδες, αλλά και λογιστές, γραμματικοί, επαγγέλματα εμπορικής διαχείρισης κτλ.

Η κοινή συντροφιά των Αμπελακίων ήταν το κέντρο του παραγωγικού συστήματος όχι μόνον των Αμπελακίων αλλά και της ευρύτερης περιοχής με μέλη τις αποκεντρωμένες νηματουργικές “συντροφίες”. Γύρω από την καλλιέργεια και επεξεργασία του βαμβακιού καθώς και την παραγωγή, βαφή και εμπορία των νημάτων, σύμφωνα με τους ξένους εμπορικούς πράκτορες και αναλυτές του αντικειμένου αυτού, έφταναν τους 2.500 έως 3.000 άτομα, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικόπαιδων που εργαζόταν σε σπίτια του “Μπαμπά” και άλλων χωριών της ευρύτερης περιοχής. Για τις εξαγωγικές ανάγκες της περιοχής επιβεβαιώνεται ότι πραγματοποιούνται εισαγωγές σοβαρών ποσοτήτων βάμβακος από γειτονικές καλλιεργήσιμες περιοχές, αφού η περιοχή των Τεμπών δεν επαρκούσε για την τροφοδοσία των “συντροφιών”. Η περιοχή των Τεμπών κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είναι σπουδαίο παραγωγικό

κέντρο που ανήκει στην πρωτοβιομηχανική περίοδο, πριν την βιομηχανική επανάσταση. Διαχειριζόταν τεράστιες ποσότητες νημάτων και είχε ανάγκη ανάλογων εγκαταστάσεων, οι οποίες δεν είχαν βρεθεί μέχρι σήμερα αφού δεν είχαν γίνει οι σχετικές έρευνες. Το ίδιο ισχύει και για τα άλλα βιοτεχνικά κέντρα του ελληνικού χώρου, αφού οι έρευνες είχαν εστιάσει κυρίως στις ιστορικές συνθήκες και τα καταστατικά των συνεταιρισμών.

Το βαφείο της περιοχής "Μπαμπά" στα Τέμπη

Στα Τέμπη, κοντά στον Τουρμπέ του Χασάν Μπαμπά, ένα οθωμανικό ταφικό μνημείο που έδωσε και το όνομα στον ευρύτερο χώρο, υπήρχε το μεγαλύτερο ίσως βαφείο της περιοχής αλλά και του ευρύτερου ελλαδικού χώρου εξ όσων γνωρίζουμε. Πρόκειται για ένα συγκρότημα ορθογωνικού σχήματος που έχει εξωτερικές διαστάσεις 36 00 Χ 16,00 (περ.576τμ.), εντός του οποίου λειτουργούσε ο παραγωγικός κύκλος της βαφής και στεγνώματος των βαμβακερών νημάτων, που κάλυπτε το 50% περίπου της δραστηριότητας της κοινής συντροφιάς των Αμπελακίων. Σε απόσταση όχι μεγαλύτερη από 40 μέτρα από την νότια όχθη του Πηνειού, το βαφείο των Τεμπών ευρίσκετο στο πιο νευραλγικό σημείο όπου συνδύαζε την χρήση του άφθονου νερού καθώς και τις οδικές αρτηρίες για την μετακίνηση των προϊόντων παραγωγής.

Η βαφή των νημάτων ήταν μια πολύπλοκη διαδικασία, που περιελάμβανε αλλεπάλληλα πλυσίματα, βαφή, σταθεροποίηση του χρώματος και στέγνωμα και απαιτούσε εξειδικευμένα υλικά, καλή ποιότητα τρεχούμενου νερού, ποτάμι για ξέπλυμα και αέρα για στέγνωμα, προδιαγραφές που ισχύουν στη συγκεκριμένη τοποθεσία .

Την ταύτιση του κτιρίου αυτού με το Βαφείο του Συνεταιρισμού πρότεινε πριν 20 χρόνια ο Παύλος Στρούλιας, στον οδηγό που εξέδωσε με τίτλο Τέμπη και Συνεταιρισμός Αμπελακίων αλλά το κτίριο δεν είχε παρουσιασθεί αναλυτικά. Η ταύτιση γίνεται με βάση τις περιγραφές και τα σχέδια παλιών εγχειριδίων βαφής, όπως αυτό του Chaptal (1807).

Δύσκολα αντιλαμβάνεται κανείς σήμερα την αρχιτεκτονική του κτιρίου καθώς δεν διατηρεί πλέον την αρχική του μορφή. Στην σημερινή του μορφή πρόκειται για έναν ορθογωνικό υπαίθριο χώρο, οριοθετημένο με ψηλό μανδρότοιχο με δύο προσκτίσματα στο εσωτερικό του που το ένα είναι κλειστός στάβλος ζώων και το άλλο μία ημιυπαίθρια αποθήκη γεωργικών προϊόντων. Ο υπόλοιπος χώρος είναι φυτεμένος με οπωροκηπευτικά είδη και έχει στο μέσον της νότιας πλευράς μία κλειστή δεξαμενή νερού. Οι σωληνώσεις που συνδέουν τη δεξαμενή με τη σημαντική πηγή στα δυτικά του κτιρίου οδηγούν στην υπόθεση ότι αυτό θα συνέβαινε με το παλιό βαφείο. Οι είσοδοι σήμερα είναι τρεις, μία ανατολική μία δυτική και μία βορεινή που είναι και η παλαιότερη, η οποία επικοινωνεί με την αυλή της

παρακείμενης διώροφης παλαιάς κατοικίας με την οποία αποτελεί κοινή ιδιοκτησία. Μεταξύ της κατοικίας και του Πηνειού ποταμού υπάρχει ασφαλτοστρωμένος επαρχιακός δρόμος και αμέσως βορειότερα ευρίσκεται η νότια όχθη του Πηνειού. Δυτικά του συγκροτήματος ευρίσκεται ο Ι.Ναός της Αγίας Τριάδος.

Στο εσωτερικό του κτηρίου βλέπει κανείς στις παρειές των τοίχων που εκ πρώτης όψης εκλαμβάνονται ως μανδρότοιχος που οριοθετεί ιδιοκτησία, να υπάρχουν εσοχές που αντιστοιχούν στα είκοσιδύο τζάκια στα οποία ήταν τοποθετημένα ισάριθμα καζάνια ορθογωνικού σχήματος πάνω σε ειδικά διαμορφωμένες βάσεις όπου έβραζαν τα νήματα με το ριζάρι για την βαφή τους. Ανάμεσα στα τζάκια υπάρχουν ορθογωνικές τοξωτές εσοχές οι οποίες ίσως χρησίμευαν για την τοποθέτηση των δοχείων με το διάλυμα σόδας για την σταθεροποίηση του χρώματος, που ήταν το αμέσως επόμενο στάδιο κατά την διαδικασία της βαφής. Αυτό προκύπτει από τα δημοσιευμένα σχέδια της εποχής των βαφείων, όπου ανάμεσα στα καζάνια της βαφής υπάρχουν μικρότερα δοχεία.

Ως προς τη στέγαση του κτιρίου η υπόθεσή μας είναι η εξής: Το κτίριο είχε μια εσωτερική στοά με τέσσερις μονόριχτες στέγες που κάλυπταν τους χώρους των τζακιών, ενώ υπήρχε εσωτερική υπαίθρια αυλή για το άπλωμα και στέγνωμα των βαμμένων νημάτων πάνω σε παράλληλα τοποθετημένες ξύλινες κατασκευές που ήταν στερεωμένες στο έδαφος. Σε περίπτωση βροχερού καιρού το στέγνωμα γινόταν κάτω από τον στεγασμένο χώρο. Όταν ο καιρός το επέτρεπε το στέγνωμα γινόταν φυσικά και εκτός του περιβόλου του βαφείου. Η περιμετρική στοά ήταν ξύλινη και καλυμμένη με κεραμίδια. Το στεγασμένο δάπεδο ήταν λιθόστρωτο και είχε κλίση προς τον υπαίθριο χώρο για την απορροή του νερού των καζανιών κατά το τέλος της διαδικασίας της βαφής. Ένας συλλεκτήριος αγωγός κατασκευασμένος περιμετρικά του στεγάστρου και της υπαίθριας αυλής διοχέτευε τα νερά προς το βορρά που στην συνέχεια χύνονταν στην νότια όχθη του Πηνειού ποταμού. Το ενδεχόμενο να ήταν το κτίσμα στεγασμένο εξ ολοκλήρου με τετράριχτη στέγη πρέπει μάλλον να αποκλεισθεί, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ένδειξη ύπαρξης παραθύρων και ως εκ τούτου θα ήταν δύσκολος ο φωτισμός και ο αερισμός του χώρου. Εξάλλου η πιθανότητα κατασκευής ζευκτών που θα γεφύρωναν απόσταση 16.00 περίπου μέτρων, φαίνεται ιδιαίτερα περιορισμένη κατά την εποχή εκείνη αν όχι αδύνατη. Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψιν ότι ο κορφιάς θα ήταν ψηλότερος από την απόληξη των καμινάδων των τζακιών με αποτέλεσμα μία πτέρυγα να δυσλειτουργεί ανάλογα με τον προσανατολισμό του ανέμου.

Για την διαδικασία της βαφής είναι απαραίτητο να υπάρχουν και άλλοι εργαστηριακοί και αποθηκευτικοί χώροι. Η επεξεργασία του ριζαριού καθώς και η αποθήκευσή του απαιτεί και άλλους χώρους που σίγουρα θα ευρίσκοντο κοντά και έξω από το βαφείο εφόσον η πυκνή διάταξη των τζακιών δεν αφήνει περιθώριο υπόθεσης για ύπαρξη

κλειστών αποθηκευτικών και εργαστηριακών χώρων μέσα στο βαφείο. Τα κτίσματα αυτά δεν υφίστανται πλέον σήμερα τουλάχιστον σε άμεση γειτνίαση με το κτίριο του βαφείου καθώς τόσο η εκκλησία όσο και η διώροφη κατοικία είναι μεταγενέστερα κτίσματα. Ωστόσο, μπορεί να διατυπωθεί η υπόθεση ότι για στέγνωμα και ξέπλυμα θα μπορούσε να χρησιμοποιείται ο παραπήνειος χώρος, ενώ μέρος της παραγωγής θα μπορούσε να διοχετεύεται μέσω του ποταμού προς το λιμάνι των εκβολών του, το οποίο είναι γνωστό από τις ιστορικές πηγές της εποχής.

Ένας αντίστοιχος χώρος με μικρότερο ίσως αριθμό τζακιών ευρίσκεται στον εξωτερικό χώρο του αρχοντικού Αλεξούλη στην Αγιά. Είναι γνωστό ότι η οικογένεια Αλεξούλη είχε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα σχετικά με την βαφή και την εμπορία των νημάτων στην ευρύτερη περιοχή. Στην περίπτωση των εγκαταστάσεων βαφής νημάτων της οικογένειας Αλεξούλη δεν είναι σαφές αν πρόκειται για ένα αυτοτελές κτίριο και ίσως ήταν μικρότερης παραγωγής.

Ο χώρος των παλαιών βαφείων των Τεμπών παρότι έχει χάσει την αρχική του αρχιτεκτονική μορφή είναι υποβλητικός και ιδιαίτερα γοητευτικός. Ο λόγος της ύπαρξής του στη θέση αυτή είναι τα εξαιρετικά νερά των πηγών, η ύπαρξη του Πηνειού για το ξέπλυμα και οι κλιματολογικές συνθήκες που επέτρεπαν τον καλό αερισμό και στέγνωμα των νημάτων. Ως το μοναδικό πλέον σωζόμενο, έστω και αποσπασματικά, βαφείο της περιοχής απαιτεί και περιμένει την αποκατάστασή και μουσειακή ανάδειξή του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Αρχιτέκτονας – αναστηλωτής

Έδρα: Μαρούσι / Αττικής

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ Διευθύντρια Αρχαιοτήτων Νομού Λάρισας

Έδρα: Διαχρονικό αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας – Μεζούρλο

Λέξεις κλειδιά / Tags : Τέμπη, Πηνειός, Αμπελάκια, Βαφεία, Ριζάρι,